

Bu Sayıda:

Krizler ve Radikal Dönüşümler Döneminde Rasyonalite ve İrrasyonalite

Praksis'in 68. sayısı, 5-7 Nisan 2024 tarihlerinde Praksis Dergisi, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Sosyal Araştırmalar Vakfı ve Mülkiyeliler Birliği ortaklığıyla İstanbul'da düzenlenen Historical Materialism İstanbul 2024 konferansında sunulan bildiriler arasından seçilen çalışmalara dayanmaktadır.

Yarım yüzyıldır süren neoliberal hegemonyanın ardından karşı karşıya kaldığımız çoklu krizler – çevresel yıkım, ekonomik durgunluk, liberal demokrasinin erimesi ve bakım krizi – yalnızca sistemin yapısal sınırlarını değil, bu krize verilen yanıtların niteliğini de tartışmaya açmaktadır. Mike Davis'in "beyin tümörü" metaforuyla tanımladığı gibi, yönetsel ve ideolojik kapasitenin çözülüşü, sistemin irrasyonel eğilimlerini daha da görünür kılmaktadır. Bu sayıda yer alan yazılar, krizler çağında ortaya çıkan toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümleri ele alırken, bu dönüşümlerin düşünsel ve örgütsel imkânlarını sorgulamakta; baskıcı sağ iktidarların çözümsüzlüğü kadar, dönüştürücü alternatiflerin imkân ve sınırlarını da tartışmaya açmaktadır.

Bu sayının temalarından biri olan irrasyonalite kavramı, tarihsel olarak tartışmalı ve farklı Marksist geleneklerde farklı şekillerde kullanılmış bir kavram. Bu sayıda, kavrama tekil ve normatif bir anlam atfetmektense, hem Marksizmin düşünsel ve stratejik açmazlarına işaret etmek hem de kriz çağında alternatif siyasal tahayyüller için düşünsel bir zemin oluşturmak üzere bu çerçeve önerildi. Diğer fikir ise, uzun süredir tartışmalarda geri planda kalmış olan devlet olma (statecraft) ve ekonomik planlama gibi konuları yeniden gündeme getirerek, sıkışan krizlerden mustarip kapitalist sistemin yerine geçebilecek bir rasyonaliteyi tartışmak ve belki de böyle bir rasyonaliteyi inşa etmeye dönük düşünsel bir çağrı yapmaktı.

Rasyonalite ve irrasyonalite ikili teması Marksizmin uzun süredir ihmal edilmiş düşünsel ve pratik geleneklerini yeniden canlandırma çabasının ötesinde, bu çoklu krizler çağında stratejiye ve tahayyüle dair iki temel soru etrafında şekillendi: Günümüzün siyasal saflaşmalarını anlamlandıracak bir ideolojik çerçeve nasıl kurulabilir? Ve sosyalist iktidarın somut tahayyülü nasıl tartışmaya açılabilir? Rasyonalite sorunsalı, devlet olma ve ekonomik planlama sorunlarıyla ilintili olduğu ölçüde, Perry Anderson'ın zamanında ifade ettiği üzere, Batı Marksizminin siyasal strateji formüle etme kapasitesinden yoksun kalması ve hipotetik senaryoda işçi sınıfı partisi iktidar olduğunda birinci günde (ve yüzüncü günde ve bininci günde) nasıl hareket edeceğine ilişkin tartışmaların uzun süredir gündemden çıkması gerçeğiyle yakından ilişkilidir. Bu tür tartışmalar çok uzun süre yalnızca Batı-dışı dünyadaki sosyalist ve/veya kalkınmacı devlet deneyimlerinde yankı bulduktan sonra, büyük ölçüde tedavülden kalktı. Bugün Buharin, Preobrajenski, Neurath gibilerinin katkılarının unutulması bir tarafa, Dobb, Bettelheim, Mandel, Küba'daki büyük tartışma vb. dahi Marksist araştırmaların ancak kıyılarında kendilerine yer bulabilmekte.

Diğer tarafta ise, irrasyonalite teması Marksizmi doğrudan Aydınlanma projesi ve mirası ile irtibata sokan, ilerlemeci, hümanist, akılcı düşünsel damarın, özellikle de önce Batı Marksizmi kanonunda,

ardından da post-kolonyalizm literatürü etrafında tartışmaya açılmasıyla bağlantılı olarak, giderek zayıflaması, hatta Marksizmi bir çeşit pozitivizm olarak anlaşılmasına kapı aralayan yorumların güçlenmesi ile yakından ilişkilidir. Lukács'ın *Akılın Yıkımı* eserinde irrasyonallite, yalnızca düşünsel bir sapma değil; kriz anlarında burjuvazinin egemenliğini sürdürme çabasının ideolojik biçimlerinden biri olarak tanımlanır. Bu ideolojik biçim, yalnızca tepeden inme bir manipülasyon değil; aynı zamanda modern felsefi gelenekteki belirli eğilimlerin, toplumsal travmaların ve kültürel çözümlerin de bir sonucu olarak görülür. Bu yönüyle irrasyonallite, kapitalizmin kriz anlarında sağa yönelme biçimlerinin hem aracı hem de semptomu olarak ele alınabilir. Kuşku yok ki, özellikle de Batı Marksizmi kanonundaki felsefi gelişmeler, Eleştirel Teori'den Lefebvre'e ve Marcuse'ye, hem entelektüel hem de siyasal bir gelenek olarak Marksizme sayısız katkıda bulunmuştur; dolayısıyla önemlerini yadsınmak veya bu tür katkıları çöpe atmak gibi bir niyet söz konusu değildir.

Neoliberalizmin meşruiyet krizinin içinden gelişen Marksist tartışmaların genelinde, önce on yılların verdiği savunmacı tutumla 'direniş' terimi üzerinden, daha sonra biraz daha iddialı şekilde iktidarı almaya dönük olarak kavramın kendisine başvuran bir siyasal strateji vurgusu yer almıştır. Buna rağmen, iktidara giden yolun stratejik tahayyülü eksik kaldı; 2010'larda başarısızlığa uğrayan ve 2020'lerde yeniden güç kazanmaya çalışan bazı sol siyasal deneyimlerde bu strateji eksikliği belirgin biçimde hissedildi. Rasyonallite ve irrasyonallite ikili-teması bu sorunun kaynağını bir bakıma şu iki odakta bulur: ideolojik bir 'safaşma'yı ifade edecek bir doktrin oluşumu; sosyalist iktidarın neye benzeyeceğine dair gerçekçi bir gerçek dünya tahayyülü.

Elbette, bu ikili temanın formülasyonu ne konferansın düzenlenmesi sürecinde, ne de bu özel sayının hazırlanması sürecinde olgun bir sonuca ulaşmış durumda. Bazılarını bu sayıda Praksis okurlarıyla buluşturduğumuz bu konferansa sunulan katkılar ve bu sayıda bu kolektif düşünme çabasının önemli bir parçası olacağını düşündüğümüz, hem Praksis'in hem de HM İstanbul konferanslarının destekçisi ve parçası olan Demet Dinler, Ali Yalçın Göymen ve Panagiotis Sotiris ile yaptığımız Yuvarlak Masa söyleşi 21. yüzyılda sosyalizmin dünyada ve Türkiye'de güncelliği ve imkânını ortaya koyarken kuramsal, politik ve stratejik açılımlar geliştiren uzun erimli bir tartışma ajandasının ilk adımları olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda ortaya çıkan ürünün bir tartışmayı sonlandıran değil, bir tartışmayı açan, bir tartışmaya davet eden, hatta onu provoke eden bir doğaya sahip olmasını amaçladık.

Kapitalizmin tarihsel işleyişinde rasyonallite ve irrasyonallite arasındaki ilişki, tek bir belirlenim ilkesiyle kavranamayacak kadar karmaşık ve tarihsel olarak değişken bir yapı arz eder. Kapitalist akıl, bir yandan üretkenliğe, verimliliğe ve sistematik planlamaya dayalı bir rasyonallite rejimi önerirken; diğer yandan bu rejimi tarihsel olarak sürdürebilmek için savaşları, çevresel yıkımı, eşitsizlikleri ve otoriterleşmeyi içeren yapısal irrasyonallite biçimlerini yeniden ve yeniden üretmiştir. Bu açıdan bakıldığında, irrasyonallite kapitalizmin sınırlarının dışında bir "sapma" değil, onun tarihsel mantığının ve çelişkilerinin içkin bir bileşenidir.

Lukács'tan Gramsci'ye, Althusser, Adorno, Jameson ve Raymond Williams'a uzanan farklı yönelimlerdeki Marksist düşünürler, rasyonallite ve irrasyonalliteyi yalnızca düşünsel değil, aynı zamanda ideolojik ve maddi-toplumsal ilişkiler içinde tarihsel olarak biçimlenen süreçler olarak ele almanın yollarını açmıştır. Bu sayıda yer alan yazılar, tam da bu çerçevede, aklın tarihsel maddiliğini göz ardı etmeyen, özcü olmayan bir Marksist perspektifin izini sürerek günümüz krizlerini eleştirel olarak kavramaya çalışmaktadır.

Bu teorik perspektif, sayıda yer alan makalelere nüfuz eden ortak bir zemini de görünür kılmaktadır. Kapitalizmin krizlerinin derinleştiği, yönetici sınıfların tutarlı bir yönelim üretilmediği ve siyasal tahayyülün gerilemek değil yeniden şekillenmekte olduğu bir dönemde, bu yazılar hem bu krizi

tanımlama hem de onun ötesine geçme yönelimlerini sorgulama çabası içindedir. Disiplinlerarası ve çok ölçekli yaklaşımlarla kaleme alınan yazılar, kapitalist rasyonalite ile onun içkin sınırları arasındaki gerilimleri özgül örnekler üzerinden tartışmaya açarak, alternatif siyasal tahayyüller için eleştirel bir zemin oluşturmaktadır.

Cem Eroğlu'nun yazısı, geçmişin devlet temelli devrim modellerinin bugün geçerliliğini yitirdiğini savunuyor ve radikal bir kopuş ihtiyacını merkeze alarak, üretim araçlarının toplumsallaştırılmasını, gönüllü emeğin teşvikini ve eşitlik temelli küresel bir dönüşümün gerekliliğini vurguluyor. Kapitalizmin derinleşen irrasyonalizmine karşı, halkın doğrudan siyasal özneleşmesini esas alan yeni bir mücadele hattı öneriyor. Makale, bu anlamda devrimci tahayyülü yeniden düşünmeye çağırان güçlü ve kısırtıcı bir müdahale niteliğinde.

Agnes Gagyi'nin makalesi, Orta ve Doğu Avrupa'da 2010'lar boyunca dünya çapında yükselen protesto hareketlerinin sınırlılıklarını ve bu deneyimlerin ardından şekillenen örgütsel dönemeci (organizing turn) tartışmaya açıyor. Yazı, solun yeni stratejik arayışlarını güncel çoklu krizleri bağlamında değerlendirirken, örgütlü emek gücüyle bütünleşmeyen orta sınıf popülist projelerin neden başarısızlığa uğradığını ve bu sınıfsal açmazların nasıl aşılabileceğini sorguluyor. 2010'ların protesto dalgasının ardından ortaya çıkan örgütlenme biçimlerinin, maddi sınıf konumlarına dayanan yeni bir sol strateji inşasıyla ne ölçüde örtüşebileceğini tartışmaya açan yazı, özellikle işçilerin bilgi ve örgütlenme kapasitesinin yeniden güçlendirilmesine odaklanan girişimleri vurguluyor. Gagyi'nin yazısı hem geçmişin stratejik kırımlarını hem de geleceğe yönelik yönelimleri teorik ve tarihsel bir perspektifle gündeme taşıyor.

Yasemin Antik tekstil sektöründe çalışan işçilerle yürüttüğü etnografik araştırmaya dayanan çalışmasında, yabancılaşma, mistifikasyon ve haysiyet(sizlik) kavramları arasındaki ilişkileri tarihsel, çelişkili ve çok katmanlı biçimleriyle ele alıyor. Marksist bir kuramsal çerçeveden hareket eden Antik, haysiyetin yalnızca bir direniş kaynağı değil, kimi zaman yabancılaşmayı yeniden üretebilen bir özneleşme biçimi olarak da işleyebileceğini göstererek kavramlara eleştirel bir derinlik kazandırıyor. Nesnel üretim koşulları ile işçilerin öznel deneyimleri arasında kurulan düşünsel hattı, yabancılaşma kuramına da özgün bir katkı sunma iddiasında.

Barış Yentür'ün makalesi, Çin'in Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Zambiya ile geliştirdiği ekonomik ilişkiler üzerinden "yeşil dönüşüm"ün küresel ölçekteki sınıfsal ve coğrafi eşitsizliklerle nasıl iç içe geçtiğini analiz ediyor. Çin'in "ekolojik medeniyet" ve "Güney-Güney iş birliği" söylemleri altında ekstraktivist bir sermaye birikim stratejisi ile klasik Kuzey-Güney sömürü ilişkilerini nasıl yeniden ürettiğini tartışmaya açan Yentür, yeşil kapitalizmin fosil kapitalizminin devamı niteliğinde işlediğini, ekolojik yıkımı ve emek sömürsünü Güney'e ihraç eden Çin'in politikalarının bir "Kuzeyleşme" süreci olarak değerlendirilmesi gerektiğinin altını çiziyor.

Başak Koşanay, neoliberal dönemin derinleşen yapısal krizlerini (birikim krizi, meşruiyet krizi ve ekolojik kriz) "üçlü kriz" kavramsallaştırması etrafında ele alarak, bu krizlerin ortasında şekillenen yeşil tahayyüllere odaklanıyor. Düzenleme Yaklaşımı ve Kültürel Politik Ekonomi literatürlerinden yararlanan yazı, yeşil kapitalist tahayyüllerle küçülme (degrowth) perspektifini karşılaştırmalı olarak inceliyor. Koşanay, küçülmenin hegemonik güç blokları karşısındaki potansiyelini ve sistem içi tahayyüller tarafından soğurulma riskini eleştirel biçimde tartışarak, kriz-sonrası siyasal stratejilerin sınır çizgilerini analitik olarak haritalandırıyor.

Türkiye'deki güncel sermaye birikimi krizine odaklanan Gizem Şimşek'in makalesi, geç kapitalistleşme sürecinin yapısal sınırlarını ve bu sınırlar içerisinde siyasal iktidarın geliştirdiği kriz öteleme mekanizmalarını ele alıyor. Türkiye'de son beş yılda farklı bağlamlarda gündeme gelen rasyonel

politikalara dönüş söyleminin, krizi aşmak yerine derinleştiren müdahaleler olarak değerlendirildiği yazıda Şimşek, döviz biçiminde sermaye ihtiyacı ve girdi bağımlılığının nasıl irrasyonel bir rasyonalitenin inşa edilmesine katkı sunduğunu ortaya koyuyor. Kısa vadeli çözümlerle yönetilmeye çalışılan yapısal sorunların kapitalist irrasyonalizmi daha da görünür kıldığını vurgulayan makale, Türkiye kapitalizminin çelişkilerine ve kısa vadeli müdahalelerin sermaye birikimi üzerindeki etkisi kadar bu stratejilerin sınıfsal yükünü de tartışmaya açıyor.

Nazlı Bülay Doğan, bu sayıya katkısında 2023 Maraş Depremleri sonrasında yakınlarını kaybeden ailelerin sosyal medya üzerinden yürüttüğü yas temelli adalet mücadelelerini suç çerçeveleri kavramı ekseninde inceliyor. "Güçlülerin suçları" literatürüne dayanan çalışması, felaketin sosyal medya üzerinden yürütülen adalet mücadelelerinde doğal değil, neoliberal keritsel dönüşüm süreçlerinin bir sonucu olarak çerçevelendiğini; suçun faili, nedeni, mağduru ve cezası etrafında kolektif bir siyasal dil üretildiğini ortaya koyuyor. Neoliberal krizlerin gündelik hayattaki yıkıcı etkilerinin arttığı bir ortamda Doğan'ın yazısı, yasin bir mücadele biçimine dönüşme sürecini ele alırken, sosyal medyayı hem kolektif bellek hem de siyasal özneleşme alanı olarak özgün biçimde tartışıyor.

Sayının sonunda yer alan Yuvarlak Masa söyleşimizde, Demet Dinler, Ali Yalçın Göymen ve Panagiotis Sotiris ile irrasyonelite, rasyonalite ve sosyalist strateji üzerine yürüttüğümüz tartışmayı farklı teorik arka planlardan gelen katkılarla açmaya çalıştık; kriz siyasetinin tarihsel, stratejik ve psikanalitik boyutlarını iç içe geçiren bu çok sesli söyleşi, sosyalist tahayyülün güncelliğini ve olanaklarını yeniden düşünmeye davet ediyor.

Bu sayının yazıları, hem mevcut krizlerin farklı düzeylerdeki yansımalarını çözümlemekte hem de bu krizlerin içinden doğabilecek siyasal ve toplumsal olanaklara dair eleştirel sorular üretmektedir. Kapitalist aklın sınırları kadar, bu sınırların aşılması yönündeki imkânları da sorgulayan bu çabalar, tarihsel materyalist düşünce geleneği içinde güncel bir müdahale önerisi sunmaktadır. Praksis 68, okuru, kriz zamanlarında düşüncüyü harekete geçirmeye, eleştirel yargıyı ve siyasal tahayyülü genişletmeye çağırmaktadır.

Praksis 68. sayı editörleri olarak bu sayının hazırlanmasında büyük emeği geçen anonim hakemlere ve çeviri sorumluluğunu üstlenen arkadaşlarımız Ekmel Sayıl'a, Mert Can Demirkay'a, Alaz Ekim Çalışkan'a ve Jiyan Bahadır'a teşekkür ederiz.